

Банкрутство громадян: за і проти

Бірюков О. М.

доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена одній з нових концепцій у сучасному приватному праві – споживчим банкрутствам. Наводяться аргументи на користь необхідності введення у чинне законодавство норм щодо банкрутства громадян, а також звертається увага на складність нового правового інструментарію. Окремі поради допоможуть законодавцю розробляти відповідні законодавчі пропозиції з урахуванням світової практики.

Ключові слова: банкрутство, Кодекс США про банкрутство, неспроможність, споживче кредитування, споживчі банкрутства, фізичні особи – непідприємці.

Статья посвящена одной из новых концепций в современном частном праве – потребительским банкротствам. Приводятся аргументы в пользу необходимости введения в действующее законодательство норм относительно банкротства граждан, а также обращается внимание на сложность нового правового инструментария. Отдельные советы помогут законодателю разработать соответствующие законодательные предложения с учетом мировой практики.

Ключевые слова: банкротство, Кодекс США о банкротстве, несостоятельность, потребительское кредитование, потребительские банкротства, физические лица – непредприниматели.

This article is devoted to one of the new concepts of the private law – consumer

bankruptcy. The author argues in favor of necessity of introduction of the norms on the bankruptcy of natural persons into existing legislation, and draws attention to complexity of these new legal mechanisms. Some recommendations that the author provides will help the Legislator to develop legislation proposals with taking into account of international experience.

Keywords: *bankruptcy, consumer bankruptcy, consumer credit, insolvency, natural persons – non businessmen, US Bankruptcy Code.*

Одна з найцікавіших дискусій, що сьогодні тривають у сфері права в Україні, – обговорення доцільності впровадження у чинне законодавство України юридичних механізмів банкрутства громадян. Банкрутство фізичних осіб – непідприємців є новою сферою правового регулювання суспільних відносин не тільки для України, а й для більшості країн. Ця сфера законодавства широко відома як споживче банкрутство (*consumer bankruptcy*), оскільки вона тісно пов'язана зі споживчим кредитуванням.

Сьогодні відносно небагато країн світу впровадили в національне законодавство юридичні засоби розв'язання проблем заборгованості громадян. Однак останніми роками цей рух набуває поширення. Так, у кількох європейських країнах внесено відповідні зміни в чинне законодавство, які дають змогу громадянам звертатися до законодавства про банкрутство для розв'язання проблем заборгованості.

В Україні бракує досліджень на цю тему, а окремі публікації мають скоріше ознайомлювальний характер з цими достатньо не традиційними для некомерційної сфери правового регулювання способами підтримки системи кредитування.

Потреба проведення широкої дискусії щодо необхідності впровадження механізмів банкрутства громадян зумовлена кіль-

кома причинами. По-перше, нещодавно був розроблений законопроект щодо банкрутства фізичних осіб – непідприємців: проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи)», зареєстрований 27 березня 2009 р. у Верховній Раді України за № 4273. Поява цього законопроекту фактично стала початком формальної дискусії навколо згаданої проблематики. Слід зазначити, що законопроект був негативно сприйнятий юристами – фахівцями у цій сфері права. Так, на засіданні «круглого столу» «Банкрутство в Україні – механізм уходу от кредитов или цивилизованное средство прекращения бизнеса» [1], проведеному у 2009 р., він був підданий критиці. По-друге, з метою наведення додаткової аргументації на користь поширення законодавства про банкрутство на громадян окремі прихильники такої концепції наводять приклади із судової практики в Україні, які нібито свідчать, що такі механізми вже працюють в Україні й стосовно непідприємців [2]. Йдеться про спроби в окремих випадках використати положення чинного законодавства щодо банкрутства підприємців для списання боргів громадянам – непідприємцям. Небезпека полягає в тому, що тут відбувається дещо штучне притягнення юридичних засобів розв'язання проблем заборгованості підприємців на коло осіб, які згідно з чинним законодавством не визнаються суб'єктами таких правовідносин. Як наслідок, за фактичного браку правового регулювання споживчих банкрутств окремі особи пропонують громадянам свої послуги для уникнення відповідальності за укладеними цивільно-правовими договорами, припинення зобов'язань і списання боргів у процедурі банкрутства. Навіть поверхове ознайомлення з такими пропозиціями може дати уявлення про їхню сумнівність, а можливо, й про незаконність. Про недобросовісність таких консультантів та небезпеку для споживачів таких послуг уже писали юрис-

ти, які спеціалізуються на консультуванні у сфері банкрутства [3].

По-третє, проведений аналіз окремих публікацій з цієї тематики дає підстави запідозрити, що іноді ця дискусія відбувається з елементами маніпуляції. Іноді, посилаючись на зарубіжний досвід, деякі автори чомусь «забувають» згадати важливі елементи правового регулювання відповідних правовідносин в зарубіжних країнах і не розкривають усіх особливостей відповідних судових чи позасудових процедур. Так, наводячи приклади із США, чомусь не говорять про те, що не всі особи можуть звернутися до цього законодавства, а тільки ті громадяни, які мають постійні доходи. Розділ 13 Кодексу США про банкрутство так і називається: «Урегулювання заборгованості осіб з постійними доходами» [4, р. s-291]. Крім того, у цій країні необхідною умовою використання відомих процедур для врегулювання проблем заборгованості є розробка і затвердження судом плану погашення заборгованості із заробітної плати та інших майбутніх надходжень. Тому посилання на автоматичне порушення справи про банкрутство і списання боргів за наслідками розгляду судової справи в США може здатися перебільшенням та таким, що не повністю відповідає реальному стану правового регулювання правовідносин у цій країні. Однак є впевненість, що поширення дискусії щодо споживчих банкрутств, а також звернення до зарубіжного досвіду у сфері впровадження нових концепцій у національне законодавство, допоможе передбачити можливі наслідки, у тому числі й негативні, для громадян, економіки і держави.

Відомо, що зазвичай процедури банкрутства використовуються у сфері підприємництва, однак слід визнати те, що сьогодні ідея надання громадянам права звертатися до законодавства про банкрутство для розв'язання майнових проблем набуває поширення [5]. Відкинувши всі спеку-

ляції на цю тему, наприклад, щодо прогнозування масового збанкрутування населення та висловлення побоювань щодо загрози знищення системи споживчого кредитування, звернімося до деяких аспектів поширення законодавства про банкрутство на громадян, які не є суб'єктами підприємництва.

Банкрутство визнавалося, та й нині визнається, частиною торговельного законодавства [6, с.15]. Багатовікова історія розвитку правового інституту підтверджує це – відповідні юридичні способи спрямовані на розв'язання заборгованості передусім учасників економічної діяльності. Водночас в історії розвитку цієї сфери законодавства в окремих країнах світу існували приклади поширення дії відомих юридичних засобів і на осіб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Наприклад, у Російській імперії передбачалися окремі юридичні механізми розв'язання проблем заборгованості як для торговців, так і неучасників економічної діяльності: були відомі т. зв. торговельна і неторговельна неспроможність [7, с.107].

Уперше системне впровадження комплексу юридичних засобів, відомих під назвою споживчих банкрутств, відбулося у США, коли в 1984 р. внаслідок найбільшої в країні реформи відповідного законодавства Кодекс про банкрутство було доповнено розділом 13 – банкрутство фізичних осіб з постійними доходами. Останніми роками пройшла хвиля введення схожих положень у відповідні спеціальні закони про неспроможність чи банкрутство у деяких країнах Європейського континенту. Приміром, в Ірландії, Франції, Швеції та ін. Звичайно, введення нових, не відомих раніше в цих країнах юридичних засобів розв'язання проблем заборгованості громадян супроводжувалося широким обговоренням різних аспектів цього комплексу правових норм як у юридичній спільноті, так і в суспільстві загалом. І це зрозуміло: процедури банкрутства можуть бути

використані практично будь-якою особою, а тому матимуть велике значення за своїми наслідками для економіки країни.

На тлі обговорення запропонованого законопроекту проходять схожі дискусії і в Україні. Передовсім учасники публічних обговорень намагаються знайти аргументи на користь уведення таких юридичних засобів або виявити небезпеку в передчасному використанні традиційних юридичних засобів розв'язання майнових проблем між учасниками економічної діяльності будь-якою особою. Тут потрібно пояснити, що в разі звернення до банкрутства боржник і кредитори можуть обрати одну з існуючих у межах цього законодавства процедуру, яка найкраще відповідатиме реальному майновому стану боржника, – тобто реорганізацію чи ліквідацію. У разі обрання реорганізації боржник і кредитори в колективній процедурі під наглядом суду складають план виведення боржника із стану неспроможності. Ліквідація допомагає звільнити економіку від підприємств, які не мають шансів залишитися прибутковими. Як наслідок, майно передається іншим особам для подальшого використання. Таким чином, виконується найважливіший принцип ринкової економіки – майно має використовуватися ефективно і задовольняти потреби як його власника, так і суспільства загалом.

Корисні такі дискусії ще й тому, що в пошуку аргументів «за», і «проти», а також в обговоренні можливих наслідків внесення змін у чинний закон про банкрутство робляться певні прогнози щодо їх ефективності в майбутньому та з'ясовуються можливі ризики.

Важливість упровадження нових юридичних засобів розв'язання проблем заборгованості учасників цивільного обороту – громадян можна пояснити важливістю законодавства про банкрутство для ринкової економіки. Добре відомо, що банкрутство є найбільш ефективним способом

розв'язання проблем заборгованості між учасниками приватноправових відносин. До нього зазвичай звертаються тоді, коли інші цивільно-правові засоби повернення боргів не дали наслідків.

Розв'язання проблем заборгованості між учасниками майнових відносин відразу, як вони виникли, шляхом застосування процедур банкрутства допомагає оздоровленню економіки і сприяє більшій активізації громадян у цивільному обороті та стає стабілізуючим чинником для системи кредитування. Кредитори за кредитними договорами отримують засіб вирішення проблем тимчасової неплатоспроможності, а банки та інші фінансові установи більш ретельно розробляють кредитні умови для зменшення ризиків неплатежів. Крім того, до забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами долучаються й інші фінансові установи, зокрема страхові компанії. Як наслідок, у ринковій економіці працюють практично всі приватноправові механізми забезпечення ефективності діяльності учасників фінансових ринків. Вищеведене сприяє поширенню сфери дії кредитування на більше коло учасників цивільного обороту, а не тільки на підприємців, а тому розширюється сфера ринкових відносин. Завдяки швидкому та ефективному розв'язанню проблем заборгованості громадян знімається соціальне напруження передусім для осіб, які можуть опинитися у складній фінансовій ситуації у разі, наприклад, втрати роботи чи настання тимчасової непрацездатності. У періоди виникнення криз банкрутство в ринкових економіках допомагає зберегти довіру до банків та інших фінансових установ, тому що розв'язання суперечок між фінансовими установами і громадянами відбувається, зазвичай, під наглядом суду.

У процедурі реорганізації учасники майнових відносин шукають будь-які форми врегулювання часто тимчасових фінансо-

вих проблем боржника. Важливо те, що при розробці плану реструктуризації боргів використовується увесь арсенал приватного права, що включає поширені в сфері бізнесу способи розв'язання проблем заборгованості. Серед таких способів – зменшення вимог, прощення боргу, а також припинення зобов'язання шляхом заміни первісного зобов'язання іншим. Такі форми врегулювання боргів стають формою оптимізації правових відносин, тому що учасники договірних відносин добровільно відмовляються від продовження висування безперспективних вимог та домовляються про їх заміну. Звернімося ще до однієї сфери правових відносин, яка, як здається на перший погляд, не має прямого стосунку до споживчого банкрутства – корпоративних відносин. У разі введення в національне корпоративне законодавство, як того вимагає сучасна світова практика, майнової відповідальності у певних випадках засновників юридичних осіб за боргами останніх постане необхідність уведення такої логічної процедури, як банкрутство засновника. Сьогодні це стає важливим засобом повернення боргів юридичної особи в разі неможливості негайно виконати відповідне судове рішення. Як бачимо, споживче банкрутство є не тільки і не стільки правовим механізмом розв'язання проблем заборгованості, а й засобом підтримки економіки, який виконує важливі завдання у соціальній сфері. Переваг споживчих банкрутств багато. Однак протягом дискусії, що триває, висувуються й сумніви щодо доцільності або невчасності введення таких нових юридичних засобів у перехідних економіках. Серед таких аргументів можна навести кілька. Зрозуміло, для введення юридичних механізмів для підтримки ринкових відносин потрібно мати самі ринкові відносини, ще й з достатньо розвинутим споживчим кредитом. Якщо не існуватиме споживчого кредитування, то втрачає й сенс уведення цих специфічних юридичних засобів

розв'язання проблем, пов'язаних з поверненням боргів за кредитом.

На розвиток цієї тези можна висунути припущення, що за браком реального саморегулювання на ринку цей правовий механізм може використовуватися з іншою метою, ніж тією, для чого вони розробляються. Як зазначалося, вже існують на ринку юридичних послуг пропозиції використання цих юридичних засобів для ухилення від належного виконання зобов'язань за кредитами та припинення зобов'язань. Тут вибірково робиться наголос на тому, що споживче банкрутство має на меті списання боргів. Однак за загальним правилом це є стимулом для громадян звернутися до законодавства, та й не у всіх випадках він застосовується. По-перше, не всі зобов'язання припиняють своє існування з ліквідацією майна боржника громадянина, а, по-друге, списання боргів у розвинених країнах можливе тільки в разі проходження тесту на добросовісність боржника.

Враховуючи наведене, перед тим як розробляти законодавчі пропозиції введення у чинне законодавство юридичних механізмів банкрутства громадян, можна висловити одне важливе застереження: такі досить відчутні для суспільства та економіки країни юридичні процедури потрібно вводити максимально обережно. У процесі розробки конкретних пропозицій вважається за необхідне врахувати таке. По-перше, введення нових юридичних засобів розв'язання проблем заборгованості в складі законодавства про банкрутство слід проводити не в період криз, коли ринкові механізми зазнають певних деформацій, а за нормальних умов функціонування ринку. Це дасть змогу відразу перевірити їх ефективність, а в разі потреби можна внести певні корективи у правове регулювання відповідних суспільних відносин. По-друге, банкрутство спрямоване на розв'язання складних майнових проблем, тому перед розробкою відповідних пропозицій доцільно провести економіч-

ні дослідження. При цьому бажано почати з вивчення системи споживчого кредитування та стану економіки країни загалом, а також ретельного аналізу причини виникнення і специфіки тих конкретних проблем, які потрібно розв'язати шляхом уведення процедур банкрутства громадян. Завдяки цьому законодавчі пропозиції стануть науково обґрунтованими.

По-третє, на основі проведених досліджень потрібно спрогнозувати рівень збільшення справ про банкрутство громадян і, враховуючи такі прогнози, розробити пропозиції щодо збільшення суддівського корпусу. Більшість країн світу, які нещодавно ввели аналогічні юридичні механізми, зіштовхнулися з проблемою збільшення кількості суддів у відповідних судах за підсудністю, іноді в рази. По-четверте, споживчі банкрутства є комплексом юридичних засобів, які мають тісний зв'язок з іншими сферами правового регулювання суспільних відносин, зокрема трудове право, соціальний захист працівників, банківська справа, податкове регулювання, житлове законодавство та ін. Без урахування специфіки регулювання правовідносин у зазначених та інших сферах правового регулювання суспільних відносин та розробки необхідних змін до відповідних законів вважаємо неможливим уведення ефек-

тивних процедур у межах законодавства про споживчі банкрутства. По-п'яте, розробка законодавчих пропозицій щодо споживчих банкрутств та їх уведення мають супроводжувати широкомасштабні навчальні та освітні програми. Це передусім пов'язано з тим, що в населення поки що немає ринкової культури, а невиконання договірних зобов'язань не засуджується суспільством. Крім того, сьогодні люди не вірять у незалежність й ефективність судів, без чого неможливо заохотити осіб звертатися до цієї сфери законодавства в разі появи перших ознак неспроможності. Тому без запровадження освітніх програм важко очікувати позитивних результатів від упровадження відповідних судових і позасудових процедур. Тим гірше, може статися так, що передчасне введення запланованих змін у чинне законодавство дасть дещо зворотний результат і врешті-решт скопрометувати новий юридичний механізм, який у ринкових економіках виконує важливу стабілізуючу й дисциплінуючу функцію.

Отже, якщо вдасться дотриматися зазначених загальних порад, можна починати моделювати в Україні складні й конче потрібні як для держави, так і громадян юридичні механізми, якими є процедури про визнання фізичних осіб – непідприємців (громадян) банкрутами.

Література

1. Круглый стол «Банкротство в Украине – механизм ухода от кредитов или цивилизованное средство прекращения бизнеса» [Электронный ресурс] // Финансы и банки. – 2009, 19 июня. – Режим доступа: <http://www.press-release.com.ua>
2. В Украине впервые признали банкротом физлицо: пенсионерке списали 300 тыс. грн [Электронный ресурс] // Корреспондент. – 2009, 24 сент. – Режим доступа: <http://korrespondent.net>
3. Див: Коломієць Є. Негативні наслідки процедури банкрутства фізосіб- підприємців // Правовий тиждень. – 2010. – № 7. – 16-22 лютого.
4. Bankruptcy Code and Rules. – N.Y.: Matthew Bender & Co. Inc., 2000. – 685 p.
5. Бірюков О. М. Споживчі банкрутства: іноземний досвід // Правовий тиждень. – 2009. – № 49(175). – 8 грудня.
6. Бірюков. О. М. Транскордонні банкрутства: теорія і практика: монографія / О. М. Бірюков. – К.: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. – 318 с.
7. Шершеневич Г. Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – 477 с.